

הצחוק ויחסו המודע

במאמר קצר בשם "הצחוק" משנת 1901 תוהה הפילוסוף אנרי ברגסון, חתן פרס נובל לספרות, על המניעים הכמוסים המביאים את האדם לידי התפרצות רגשות משונה שכזו, שככל שהיא ידועה בבנאליות שלה כך נדמה שהיא מכסה על גורמים שונים, משונים ומשוננים. ברגסון מציב שלושה תנאים מרכזיים לצחוק, שבלעדיהם, לטענתו, לא ניתן ליצור קומדיה. האחד: אין קומי אלא בדברים אנושיים; השני: הצחוק הוא אלחוט של הרגש; השלישי: הצחוק הוא חברתי. במידה רבה נדמה כי נקודות אלו הנחו את בנימיני בחיבורו המרתק *צחוק אברהם - פירוש לספר בראשית כתיאולוגיה ביקורתית* (רסלינג, 2011). אברהם בטקסט המקראי איננו בהכרח מאמין בא-להים במובן הדוגמטי ואף לא במובן ההישענותי-כניעתי, אלא יותר במובן שאותו אנו תופסים כמסורתי. הכוונה למסורתיות כפי שהיא מתגלמת כיום בקרב לא מעט יהודים בישראל, רבים מהם יוצאי ארצות האסלאם... המסורתיות הזו מכילה יחס ערמומי ומיתמם כלפי האחר, אותו אחר גדול... אין זו עמדה מהפכנית של חריגה, אלא של קיום כמו-נאמן וגמיש בתוך המסגרת... ללכת לבית הכנסת בשבת אבל לנסוע במכונית אחר כך. ישנו מימוש ליטרלי של ציוויי האחר אבל לא מתוך נכונות עמוקה לממשם" (עמ' 7-166). אברהם אבינו, 'אבי האמונה הישראלית', ראש וראשון למונותיאזים, מוצג כבעל-איפקא-מסתברא, אמביוולנטי בשורשו, המציב כל אמיתה בסימן שאלה גדול - ומכאן למעשה צחוק, 'צחוק אברהם'.

מרבית הפרשנים המקראיים שואלים את עצמם - ועונים בתשובות מתחכמות - על הקושיה "מדוע דווקא ננזפה שרה על-ידי הקב"ה, הלא גם אברהם צחק כששמע את הבשורה". אונקלוס עוזר לנו להבין מהו ההבדל המהותי בין צחוק שרה לצחוק אברהם תוך התמקדות בדיוק הצורני של הכתוב. בצחוקו של אברהם, בסוף פרשת "לך-לך", מפרש אונקלוס "חדדי", ובצחוקה של שרה מפרש "וחיכת". כדי להבין את ההבדל בין צחוק של חיוך לצחוק של חדווה נפנה לרמב"ן, שמסביר שמכיוון שצחוקה של שרה היה "בקרבה", מתכוון הכתוב לצחוק של

לעג - של חיוך, בעוד צחוק של שמחה הוא בפה - חדווה, כמו "או יימלא שחוק פינו ולשוננו רינה". צחוקה של שרה, לפיכך, היה לעגני, בעוד צחוקו של אברהם היה צחוק אמיתי של שמחה. גם בקרב הפרשנים הנוצרים והפילוסופיה המערבית ניתן לזהות דפוסי חשיבה דומים של רצינות אצל אברהם לעומת מופקרות אצל שרה (ועל כך תעיד במיוחד הליריקה הדיאלקטית של קירקגור, "חיל ורעדה").

ובא ושאל בנימיני: האומנם? האומנם צחוקו של אברהם היה צחוק כה חדור אמונה וביטחון? האומנם אין מדובר פה בספק החודר מעמקים ומתבטא לבסוף בחיתוך השפתיים? מבין כל הפרשנים 'הקלאסיים' נדמה כי ישנו רק אחד התומך בגישה זו, ומן הראוי יהיה להביא את דבריו ככתבם וכלשונם כחיוזק רעיוני לעמדתו של בנימיני, המנסה להבין את אברהם בעיני דורנו אנו, דור מודרני על גבול הפוסט-מודרני. בפירושו הגרמני על התורה כותב רש"ר הירש:

"המפרשים נדחקו לפרש את 'יצחק' כביטוי של שמחה; אולם, הוראת 'יצחק' בכל המקרא אינה מאפשרת פירוש זה. אפילו 'שחק' איננו בעצם ביטוי של שמחה, אלא הוא מורה על צחוק - בדרך כלל על חיוך של לעג וזלזול או על צחוק של משחק - אך לא על שמחה. ואילו 'צחק' הוא תמיד חיוך אירוני, חיוך השולל ודן לחובה את העצם המעורר את החיוך... מכל מקום אין אדם צוחק, אלא אם כן הוא חש בדבר מגוחך" (פירוש לבראשית, י"ז, י"ז).

בנימיני מרחיב את ההגדרה הראשונית של הירש ובעצם מציג מעין מערכת צירית קרטזית המרכיבה את החלל התלת ממדי של דמות צחוקו של אברהם. המרחב הפרשני, המרחב התיאולוגי והמרחב המגשר ביניהם, הסוציולוגי-משפחתי, מאפשרים יחדיו דיון עשיר, ללא קביעה נחרצת (וטוב שכך!), בדבר הרלוונטיות של דברי אבותינו לימינו אנו. "מה שמוצע כאן אינו מצע לתיאולוגיה ביקורתית (ולא אמונית), שהיא גם תיאולוגיה קונפליקטואלית, לעומתית, לקראת בחינה מדוקדקת של שאלת האמונה, במיוחד כשזו מציבה עצמה מול המוחלט". כותב בנימיני בהקדמתו שהיא בבחינת הצהרת כוונות. "תיאולוגיה ביקורתית שאינה זונחת את התיאולוגי, אך בה בעת מאפשרת דיון ביקורתי ביחס לאופן ההצגה של האלוהים ושל האדם המאמין בתוך שיח זה: האם המודל להבנת דמותו של האלוהים הוא בהכרח בהיותו המוחלט? האם האדם המאמין הוא בהכרח זה הכנוע? ומה עם חיי היומיום של הפרשה? כיצד הם מנתבים אחרת את התנועה כלפי האחר הזה?" על שאלות אלו, ועוד, מנסה בנימיני לדון בספרו דרך יחסו המאוד מודע של אברהם כלפי הצחוק; הצחוק הסרקסטי, שהוא ללא ספק המאפיין היהודי הראשון במעלה.

יצירות שהוזכרו

1. יצחק בנימיני, *צחוק אברהם*, רסלינג 2011.
2. פרידריך ניטשה, *כה אמר זרתוסטרא*, תרגם ישראל אלדר, שוקן 1997.
3. אלבר קאמי, *האדם המודד*, תרגם צבי ארד, עם עובד 1972.
4. ג'וזף קונרד, *לב האפלה*, תרגם אברהם יבין, עם עובד 1999.
5. שולי רנד, *בן מלך שעשוי מאבנים טובות*, נקודה טובה 2007.
6. אביתר בנאי, *אבות וכנים*, 1997.
7. יעקב גולומב, *אביר האמונה או גיבור הכפידה?* שוקן 1999.
8. אלבר קאמי, *המיתוס של סיופוס: מסה על האבסורד*, תרגם: צבי ארד, עם עובד 1978.

יוחאי עתריה, בוגר החוג לכלכלה ותוכנית המצטיינים של אוניברסיטת חיפה, מוסמך האוניברסיטה העברית בחוג למדעי הקוגניציה באוניברסיטה העברית. תלמיד דוקטורט בהנחייתה של פרופ' בן מנחם (האוניברסיטה העברית) ופרופ' יובל נריה (אוניברסיטת קולומביה).

בנימיני אנו למדים שלעיתים, הדרך הנכונה להתקדם, עוברת דרך הבנה טובה יותר של הסיפור שעיצב אותנו, שהרי האדם אינו אלא סיפור.

ספרו של בנימיני חשוב מכמה סיבות ואין לצמצמו לממד מסוים. בנימיני קושר בין תרבות המערב לבין בעיות הזהות המלוות אותנו היום, לא רק כיהודים, אלא גם, ובעיקר, כבני אדם החיים במתח שבין "גם-וגם" לבין "או-או". הוא מצליח להחזיר אנשים שאיבדו כל עניין במקורות אל סיפור שורשי העם היהודי. הקריאה בספר בראשית בעיניים צלולות, בהנחייתו של בנימיני, מחייבת אותנו להתעמת עם עצמנו כבעלי משפחות, כבודדים, כאבות, כבנים, כעוקדים וכנעקדים ומאפשרת לנו להבין את עצמנו ואת המציאות שבה אנחנו חיים טוב יותר, ובעת הזו, זהו צורך אמיתי.